

й російськомовну історію в Україні; як наслідок, було створено кілька колективних праць.

Та про відділ російської літератури варто сказати окремо.

Ніна Євгенівна почала свій трудовий науковий шлях як викладачка університету. В Інституті ж літератури вона працює з 1944 року. Відділ російської літератури очолювала в 1967–1987 рр. і ще два роки — 1994–1996. Без перебільшення можна стверджувати, що це були роки справжнього розквіту української русистики й відділу зокрема. Ніна Євгенівна створила свою наукову школу. Кожного року хтось із її учнів успішно захищав докторську або кандидатську дисертацію. Щороку виходили колективні чи індивідуальні монографії, багато статей, відгуків на художні твори з Росії та України. У відділі в різні роки працювало до 20 співробітників, різних за віком і науковими вподобаннями. Ніна Євгенівна належить до тих нечисленних керівників, хто поважає творчу свободу іншого, враховує уподобання учня, тактовно й уміло його спрямовує, ніби це він сам завважив і виправив свої прорахунки. Загалом вона вміє створювати навколо себе особливу атмосферу доброзичливості і спокою. Вона — справжній Учитель. Невипадково у відділі за її керівництва не було конфліктів, психологічного напруження, усі згадують ті часи з ностальгією.

У Києві і Львові, Івано-Франківську й Запоріжжі, Полтаві, Одесі й Черкасах працюють доктори й кандидати наук, котрі з гордістю вважають себе учнями Ніни Євгенівни Крутікової.

В Інституті була своя спеціалізована рада з російської літератури, якою керувала Ніна Євгенівна, і поводи́ла вона себе завжди спокійно, рішуче, доброзичливо, хоч і вимогливо. Дисертантам доводилось багато працювати й доробляти матеріал, але ніхто не відчував себе ображеним. Невтомна і працююча, інтелігентна і привітна, Ніна Євгенівна однаково вміє бути взірцем і водночас другом і для старших, і для молодших своїх колег.

Сьогодні, вітаючи Ніну Євгенівну з днем народження та виходом у світ нової книжки, її учні, ті, що поруч, і ті, що у близьких і далеких містах, бажають їй міцного здоров'я, душевного спокою та нових наукових звершень.

Відділ світової літератури Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Ніна Крутікова

УКРАЇНА В ПОЕЗІЇ І ПРОЗІ ІВАНА БУНІНА

Стаття становить собою спробу, звертаючись до поезії та прози І.Буніна, дати відповідь на питання про сутність, форми та силу “зворотного впливу” української літератури на літературу російську, зокрема у ХХ ст. Авторка звертає увагу передовсім на бунінські пейзажі, виконані у стилістиці імпресіонізму, аналізує образи сконструйованих ним героїв — українських селян, наголошуючи на єдності соціально-критичного та ліричного аспектів у поезії та прозі письменника, вказує на особливості передачі Буніним живої народної мови.

Ключові слова: зворотний вплив, фольклор, українська традиція, імпресіонізм, персонаж, мотив.

Nina Krutikova. The concept of “Ukraine” in the poetry and prose by I.Bunin

This article was written in an attempt to define the specific character, forms and intensity of Ukrainian cultural influence upon the Russian literature of the 20th century; allowing for the traditional emphasis on the Russian cultural ascendancy such an influence is called a “reverse influence”. The author takes notice of Bunin’s nature descriptions treating them as examples of impressionistic aesthetics, shows the originality of his “Ukrainian” characters (e.g. Ukrainian peasants) stressing the unity of social-critical and lyrical aspects in the writer’s prose works, finally, analyses the peculiarities of Bunin’s rendering the Ukrainians’ familiar speech.

Key words: reverse influence, folklor, Ukrainian tradition, impressionism, character, motif.

Про значення російської літератури в розвитку художнього українського слова написано чимало (іноді навіть із деяким перебільшенням ролі російського впливу). Менш висвітлений “зустрічний” вплив української культури — роль української традиції в літературі російській.

У процесі пізнання російськими письменниками (кінця ХІХ — початку ХХ ст.) України, її людей, історії, фольклору досить істотним був вплив М.Гоголя.

Створений Гоголем естетичний, духовний феномен, ім'я якому “народна Україна”, могутньо вплинув на Лєскова, Короленка, Буніна, Блока, Белого, Мачтета, Дмитрієву та багатьох інших. Гоголь збагатив літературу оригінальними типами українців, мотивами, прийомами й ритмами українського фольклору (казки, пісні, думи), стародавніми літописами, здобутками Котляревського, Гулака-Артемівського, Гоголя-батька й інших.

“Зустрічну течію” не замкнуто, у ній відбилися й гоголівсько-шевченківські, і чеховські впливи, і взаємне тяжіння до більш повного досвіду світової літератури, і розвиток нового сприйняття реального життєвого світу.

Недавно вийшла друком змістовна книжка В.Мацапури “Україна в російській літературі першої половини ХІХ століття” (Харків-Полтава, 2001). Автор розглядає в основному російських письменників доби романтизму і преромантизму. Попереду перед дослідниками – розробка цієї теми стосовно ХІХ–ХХ ст., що вимагає чималих зусиль через багатство й розмаїтість російської літератури цього часу. Зараз пропонуємо читачеві лише деякі традиції в розвитку російської літератури згаданого періоду.

Насамперед назвемо загалом уже розроблені раніше в нашому літературознавстві твори Короленка й Лєскова, а далі Купріна, Буніна, Мережковського в аспекті сприйняття української традиції.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття поезія Буніна нерідко здавалася критикам “старозавітною”, занадто близькою до класичних зразків і зовсім відмінною від шукань російського символізму.

Чи це так? Чи слухні подібні судження? Справді, Бунін-поет відданий традиціям, що йдуть від Пушкіна, Фета, Тютчева, він рідко порушує класичні розміри вірша, ясність і точність деталей і до того ж іронічний у ставленні формальних символістів.

І все-таки перед нами поет ХХ століття. Про це свідчить властивий йому лаконізм, розрахований на зустрічну напругу читацької уваги, глибоке почуття зв'язку людини з Усесвітом, космосом, філософська насиченість і тонкий психологізм його віршів, спрямованість до вічних тем – Краси, Любові, Смерті, зв'язку сьогодення з минулим, з історією й фольклором, осянення миттєвих явищ подихом Вічності.

При вдаваній простоті бунінська поезія має глибину і складність, естетичну досконалість, вимагає уважного, вдумливого прочитання. Це з самого початку було завважено О.Блоком, який писав: “цілісність і простота віршів і світогляду Буніна настільки коштовні і єдині у своєму роді, що ми повинні з його першої книжки й першого вірша визнати його право на одне з перших місць серед сучасної російської поезії” [1, 141].

У роки громадянських битв 1905–1907 рр. соціальні теми посідають незначне місце у творчості Буніна. Можна назвати найвиразніші зразки: “Джордано Бруно” – про знаменитого філософа-пантеїста й поета ХVІ століття, спаленого інквізицією за “єресь”, а також викликаний атмосферою тих років вірш “Пустошь” – про велику провину й сучасне каяття дворян, що несуть відповідальність за багаторічне кріпосне право. Набагато частіше в поезії Буніна трапляються мотиви жалю до знедоленого й бідного.

Основна увага поета зосереджена на образі природи – символі Батьківщини. Природа в Буніна не абстрактне, умовне тло, а живий світ, повний барв, звуків, заходів. Вірші його філософічні, у них проступає прагнення автора проникнути у вічні загадки буття, відчути його зміст і значення. Йому не далекі мотиви смерті, вгасання, які, однак, не виключають оновлення, радостей життя, любові й розквіту природи.

У збірці “Листопад”, відзначеній Пушкінською премією Академії Наук, бачимо одухотворені живі явища природи, зокрема образ осені, що “Тихою вдовою, вступає в пестрый терем свой” [2, 120].

У ліричному й філософському мовленні автора наявні побутові слова, прозаїзми, метафори, звертання до читача. Пейзаж нерідко поживляється завдяки появі людської фігури: селянина, коханої, степових бурлак, балагул. Але в поезії Буніна завжди присутнє ліричне “Я”, думки й почуття автора, складні його настрої.

Теплотою овіяні поетичні картини української дійсності — близької й достовірної. Серед віршів є й такі, що повторюють образ селянина українських полів, який завершує збір багатого врожаю. Створюється цілісність, системність осіннього пейзажу й задоволення людини, що перемогла труднощі й негоди на своєму шляху. Це поезія буднів, що мають свою принадність.

Старик у хаты веял, подкидывал лопату,
Как раз к святому Спасу покончив с молотьбой.
Старуха в черной плахте белила мелом хату
И обводила окна каймою голубой.
А солнце, розовея, в степную даль садилось —
И тени ног столбами ложились на гумно,
И хата молодела — зарделась, застыдилась,
И празднично блестело отмытое окно.

Утихомирена природа, барвистість деталей і в іншому вірші про українського селянина, що гідно впорався зі збиранням урожаю (“Уж подсыхает хмель на тыне...”). Тут в “нежарких солнечных лучах краснеют бронзовые дыни”, а крило старого млина блискає “золотой заплатой” на “сером ветряке”.

Це, звичайно, далеко не єдині картини українського життя. У бунінській поезії неодноразово виникає образ Дніпра. Спершу тихого, освітленого зорею, що догоряє, такого, що пробуджує неясні спогади про колишнє (“На Днепре”, 1896).

Той самий Дніпро, повний краси й роздолля, порушуваний лише сплесками й голосним говором юрби молодих дівчат. Вони танцюють, співають, купаються й тікають, але в піску залишається золота обручка, забута котроюсь із них.

Видел я плахты, сорочки и смуглое тело,
Слышал я говор, веселые крики и плеск...
Жадной толпой собрались они в отмели белой!
Жадно дыша, одевались они на песке,
Лоснились косы и карие очи смеялись...

Україна надихала поета. Серед інших творів можна назвати й такі, як “Донник”, “При дороге”, “Мужичок”, “Криница”, нарешті, “Каменная баба”:

О дикое исчадьє древней тьмы!
Не ты ль когда-то было громовержцем?
— Не бог, не бог нас создал. Это мы
Богов творили рабским сердцем.

Поет не повторюється. Оригінальний вірш “Христя” складається з трьох строф, кожна з яких присвячена віку й долі простої селянської жінки. Весь її життєвий шлях проминає в цих строфах. Із щиросердечною теплотою поет зображує дівчинку, що “за теплою хатою, на сухому баштані” грає в “сговор” улюблених ляльок. Потім та ж Христя, уже дівчина — в “разноцветной плахте и монистах” — перебуває в колі своїх сусідок, які її “пропивают” і “поют, поют”. Вона ж — Христя — чи то мати, чи то бабуся спить у затишних стінах степової хати.

Цілий цикл віршів Буніна присвячений Криму, добре знаному й улюбленому поетом (серед них “В Крымских степях”, “Развалины”, “На маяке”, “Огонь на вахте”, “На винограднике” та ін.).

Відомо, що обрії пейзажної, філософської лірики поета широкі. У його віршах і біблійні, і казкові мотиви, і спрямованість до народної пісні, легенди, переказу. Багато віршів пов’язані з подорожами поета берегами Малої Азії, Єгиптом, Туреччиною, Палестиною, Цейлоном, країнами Європи (особливо Італії). У них

відбитий різноманітний світ Сходу й Заходу, що викликає філософські роздуми поета.

При всьому багатстві бунінської поезії в ній посідають значне місце оригінальні вірші на “українську тему”. У них лунає залюбленість поета в Україну, її людей, її барви, її глибину розуміння життя.

У прозі Буніна ясніше, ніж у його поезії, виступають соціальні питання, але не зникають зовсім ліризм і тяжіння до філософських суджень. У теоретичних виступах письменник заявляв, що він не визнає поділ художньої літератури на вірші і прозу: “Поетичний елемент стихійно властивий здобуткам красного письменства однаково як у віршованій, так і в прозовій формі... Багато які власне белетристичні речі читаються як вірші, хоча в них немає ні розміру, ні рими” [2, 539].

У ранній прозі письменника позначається певний вплив народницької ідеології¹. У низці оповідань він торкається злободенних сторін життя російського села, безвихідної вбогості селян, а також мотивів відповідальності інтелігенції перед народом і запустіння “дворянських гнізд”. У цьому річищі йде й та проза, що стосується трудових буднів і складних доль українських селян.

До цього типу належить оповідання “На чужой стороні”, де є не тільки реальні життєві деталі, лірична ємність прози, а й прагнення проникнути в основи буття. Контрастні в оповіданні зіставлення величі високої духовності свята Воскресіння і життя українських селян. У пошуках заробітку заради шматка хліба вони намарне очікують відбуття поїзда на невідому їм Харцизьку станцію, яка, згідно з чутками, надає роботу. А тим часом наступає Свята ніч. У теплом, освітленому вогнями вокзальному залі збирається густа юрба місцевих чиновників, залізничних службовців, селян тутешніх сіл. Світлішають обличчя, запалюються свічі. Тільки голодні українці почувають себе погано “на чужой стороні”. Вони не входять у теплий і веселий вокзал, відчуваючи свою самотність, голод і непевність надії на заробітки, тим часом б'ючи поклони в густій темряві.

Контрасти світла й тіні, радості і зневіри не знімаються, але у фіналі оповідання наголошується неминуча справедливість. Вона звучить в урочистому вигуку священика: “Воскресни, боже, суди землі...”

Доля українських селян завдяки великим почуттям автора оживає і в оповіданні “На край света”, де гнані неврожаєм і безземеллям трудівники залишають рідне село Великий Перевіз і вирушають у далекий Уссурійський край. Руйнуються сім'ї, тому що дозвіл на переїзд оплачується вбогими селянськими грошима, а їх не вистачає для всіх — вдома залишаються старі, що з тугою дивляться на тих, хто вирушає геть.

Описуючи розставання з рідними і з тими сусідами, які не зважаються покинути звичну долю, Бунін вводить історичну паралель. Сучасність нагадує йому далекі часи, коли “лицарі” також споряджалися в далеку дорогу й “не в одному сердце заранеє звучала смутна дума” про те, “як на Чорному морі на білому камені сидить ясний сокіл-білозерець, жалібно квилить проквіляє...” Але думки автора знову звертаються до сучасності, коли вже не “гордая козацкая воля”, а вбогість, наступ жовтих пісків на поля змушує жителів Великого Перевозу кидати село й вирушати в далекий невідомий край. Рух довгого обозу мандрівників, їхні сумніви (“що воно таке цей Уссурійський край?”), смуток розставання з односельцями, зі звичним ладом життя становлять ліричну основу оповідання.

У масові сцени природно входить самотня фігура Василя Шкутя, відірваного від сім'ї, дітей і онуків. Навіть хата рідна його не радує: Шкуть у ній більше не хазяїн, її купили чужі люди, дозволивши йому дожити в ній. “Это надо поскорее”, — думає Шкуть.

В оповіданні трапляються слова й інтонації українського мовлення, особливо в діалогах і думках жителів села. Реальність подій не знижує ліричного звучання.

¹ Про суд народницької інтелігенції в період життя Буніна в Орлі й Полтаві писали: *Базилевський В.* Зав'язь дум, високий лет пера. — К., 1990. — С. 50-51; *Бабореко А. И. А.* Бунін: Матеріали для біографії. — М., 1967. — С. 42-43.

Епізоди змушеного переселення селян стають зразком тієї близькості поезії і прози, яку Бунін уважав природною й закономірною, що особливо позначилося у його власній прозі.

Образи українців наявні в багатьох повістях й оповіданнях Буніна. Вони живуть у повісті “Суходол” (Наталя, Шарий, Марина), з’являються й у повісті “Деревня” (епізод, в якому Кузьма Красов стає на захист покусаних скаженим вовком чернігівських селян).

До дитячих і юнацьких вражень Бунін, письменник зі світовим ім’ям, повернеться після багатьох років боїв. Після кардинальних подій 1905–1907 рр., першої світової і громадянської воєн, відбитих у його нарисі “Окаянные дни”, Бунін перебуває в еміграції. У Грассі й Парижі він пише твір про далекі роки життя, в якому відтворює і своє сприйняття України, її народу, її “співців” Гоголя й Шевченка. Після деяких вагань назва міцно встановлюється: “Жизнь Арсеньева” (1927–1929). Письменник не раз виступає проти однобокого тлумачення жанру його твору як “автобіографії”, попереджаючи, що, звичайно, у ньому є й автобіографічний елемент, але водночас є й багато вільного вимислу, і тому називає його “романом”. “От думают, — каже автор, — что история Арсеньева — це моя власна історія. Але ж це не так. Не могу я правди писати. Вигадав я й мою героїню”.

На відміну від інших автобіографічних творів, де плін життя, образи людей входять у всьому своєму осяжному вигляді, у романі Буніна головний герой, на якому зосереджене увага оповідача, — це сам автор, його духовне життя, його сприйняття дійсності. До того ж це не звичайна людина, а художник слова, і якщо перед нами дитина, юнак, то лірична розповідь про нього ведеться в романі, виходячи з розуміння дорослої людини, що не пропускає деталей, важливих для життя зовнішнього і внутрішнього. Це не означає, що автор повністю відмовився від своїх дитячих і підліткових сприйнятів, від його виняткової зорової пам’яті й особливого смаку навколишнього життя.

В.Муромцева-Буніна писала: “Деякі критики, на велике роздратування Івана Олексійовича (він виступав навіть із цього приводу у пресі), називали й називають його роман “Жизнь Арсеньева” автобіографічним. У тексті я вказую, що в романі багато подій, що відбувалися насправді в одному місті, перенесені і приписані іншим особам, що в “Жизни Арсеньева” порушено хронологію або ж воєдино з’єднані події” [3, 329–330]. Є деяка спільність у характерах гімназистів Буніна й Альоші Арсеньєва, які протестують проти казенної атмосфери гімназії, що придушує духовні пориви до пізнання і творчого сприйняття.

Автобіографічна основа лежить і в історії любові юного Буніна й Ліки. Але кохана в романі відрізняється від реальної Варвари Володимирівни Пашенко — у неї тут інше ім’я (Ліка), інший характер та інша доля.

Хоч би там як, Бунін-художник переконливо і правдиво відтворює в романі своє життя і свою прихильність до життя загального, колишнього, насамперед народного.

Його хвилюють простори степів, краса України, оригінальність типів українських селян, особливості їх “південного” говору, барвистість облич і одягу. Образ України в романі звучить широко й різноманітно. Буніна захоплюють не тільки твори, а й “Записні книжки” Гоголя, які він часом широко цитує. Думи й пісні українців він не тільки пам’ятає, а й запам’ятовує процес їхнього пізнання художником слова. Так, наприклад, відбувається з піснею “Ой на горі та женці жнуть”: “Співали протяжно й смутно, як тече по долині козацьке військо, як веде його славний Дорошенко, а потім з’являвся славний Сагайдачний, “що проміняв жінку на тютюн та люльку необачний”.

Повнотою вражень вирізняється в романі весь “полтавський період”. Буніна хвилює не тільки словесне мистецтво, а й український театр, дивовижна гра Заньковецької.

З Полтави Бунін постійно відвідує міста, хутори й села тодішньої Малоросії. Крім названих вище міст, згадаємо Київ, Миколаїв, Кременчук і багато інших, не

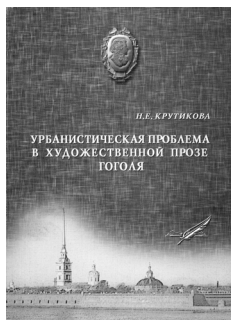
проминаючи й Одеси, де Бунін був близький до Товариства південноросійських художників. Тут зміцнюється його дружба з П.Нілусом — талановитим художником і журналістом. У своєму мистецтві Нілус утілював барвистість і багатство відтінків, знаходячи їх у творах Буніна.

“Українські” вірші і проза Буніна настільки оригінальні й різноманітні, що їх неможливо проаналізувати й остаточно оцінити в короткому нарисі. Зазначимо лише, що поступово розвивається особливий творчий підхід письменника до свого мистецтва — це поєднання вірності “завітам” і введення поетичних засобів імпресіонізму. Музичність і ритмічність стилю зберігаються на всіх етапах його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блок А. Собр. соч.: В 8 т. — М.; Л., 1962. — Т. 5.
2. Бунин И. Собр. соч.: В 9 т. — М., 1965. — Т. 9., Кн. 1.
3. Бунин И. Собр. соч.: В 9 т. — М., 1966. — Т. 6.

Наші презентації

Крутикова Н.Е. Урбанистическая проблема в художественной прозе Гоголя: Очерки. — К.: ИД “Стилос”, 2007. — 88 с.

У своїй книжці авторка розглядає урбаністичні мотиви у творчості М.В.Гоголя, який створив образи багатьох міст давньої й нової доби, вітчизняні й зарубіжні, побачивши в них не лише оточення і тло для своїх персонажів, а й літопис життя поколінь.

Архітектура постійно приваблює Гоголя, хоча це не єдиний критерій в оцінці міст, бо основним є співіснування людини й міста, в якому вона живе, а ще це проблеми соціальні, культурні, історіософські, моральні чи релігійні. У всіх його творах присутній образ “маленької людини”, народних героїв, сатиричні фігури спритних ділків чи зафарбовані трагізмом і жахом демонських сил. Міста невід’ємні від життя своїх жителів, зокрема, це й бездуховність миргородського існування, і диявольське наслання холодного чиновницького Петербурга, і втрачена минала велич Риму — імперії й міста, і багатослів’я та меркантилізм Парижа.

Проте авторка наголошує ще й на проблемах естетичних, передовсім це вміння бачити тонку красу Петербурга чи знаменитий центр історичних пам’яток “вічного міста” Рима, його роль у поширенні християнства, багатство природи “святого міста” — древнього Києва. Столичні міста в його прозі і в його епістолярній спадщині зберігають значення центрів цивілізації, у них сильний дух творення і творчості...

Гоголь мріє про їх майбутнє Відродження й виникнення ідеального міста, тісно пов’язаного з природою та релігійними принципами. З погляду національного характеру він пов’язує майбутнє ідеальне місто з долею народу, хоч і лише на основі Божого промислу: чи то Київ, Петербург чи Рим. Взагалі Київ для Гоголя — “святе місто” і в ранзі історичному (“мати міст руських”), і в боротьбі християнського милосердя й диявольської спокуси з кінцевою перемогою все-таки православ’я.

Багатий і розмаїтий урбанізм Гоголя, і якщо місто можна розглядати як живий організм, то основною метою його розвитку, за Гоголем, є гармонійне поєднання Міста й Людини.

С.С.